Türk Dilleri Araştırmaları, 21.2 (2011): 293-306

Eski Uygurca *basruk* ve Altayca *pazırık* Hakkında

Mehmet Ölmez*
(İstanbul)

Özet: Türk dillerinden dünya dillerine geçen yaygın sözüklerden birisi de *kurgan*'dır. Kurgan denince ilk akla gelenlerden birisi Dağlık Altay bölgesinde bulunan Pazırık Kurganı'dır. Hem *pazırık* hem de *kurgan* Türk dili kökenlidir. Birincisi bir yer adı, ikincisi bir terim olarak kullanılmaktadır: Pazırık Kurganı, "Pazırık adı verilen bölgede, mezarda bulunan kurgan"dır. Ancak her ikisinin de kelime anlamı, "üzeri toprak, taş veya benzer şeylerle bastırılmış, kapatılmış eski devir hakan kabri"dir. Birisi Ortak Türkçe *basur-* "bastırmak, kapatmak", diğeri ise *koru-* "korumak, muhafaza etmek" fiilinden türetilmiştir.
Anahtar Sözcükler: Kurgan, Pazırık, Türk dili, Rusça

Abstract: One of the commonly used loan words borrowed by world languages from Turkic languages is kurgan. What comes to one's mind first about the word kurgan is the Pazyryk Kurgan found in the Altai Mountains. Both "pazyryk" and "kurgan" are of Turkic origin. The former is the name of a place, and the latter is a term: Pazyryk Kurgan is "the kurgan found in a tomb, in the region called Pazyryk". However, the lexical meaning of both words is "an ancient tomb of a khan heaped and covered with earth, rocks and similar things". One of the words has been derived from Common Turkic verb basur "to heap, to cover", and the other from koru- "to protect".
Key words: Kurgan, Pazyryk, Turkic, Russian

1. Türk Dileri ile Rusçanın Söz Alışverişleri

Rus Arkeologlarının 1920 başlarında Güney Sibirya'da Dağlık Altay'ın Pazırık adı verilen bölgesinde, içerisinde dünyanın en eski halılarından

* Yıldız Teknik Üniversitesi, olmez.mehmet@gmail.com

birisini barındıran ünlü kurganı (“grave mound; fortified place”; “Festung”, “Grab(-denkmal)”) bulmalarıyla hem *kurgan* terimi hem de *pazırık* yer adı meşhur oldu. Peki herkesin Türkçe, daha doğrusu Türk dilli olduğunu belirttiği bu *kurgan* sözünün kökeni neydi? Rusçada yaygın olarak kullanılan Türk soylu kelimelerin büyük çoğunluğu bilindiği üzere Tatarca kökenlidir. Örneğin “kurşun kalem” manasındaki *karandaş* (*kara* “siyah” ve *taş* “taş”), ya da “yoldaş” manasındaki *tavariş* (Tat. ve GT *tavar* “mal, eşya, değeri olan nesne” ve Tat. *iş* “eş, dost, arkadaş” < GT *ėş*) gibi çok sayıda sözcük Tatarca kökenlidir.[1] Genel Türkçe *e/ä* seslerinin düzenli olarak Tatarcada *i* olduğunu bildiğimize göre *tavar-iş* sözünün aslında *tavar* ve *eş* “*malda, mülkte arkadaş, ortak” ve buradan “yoldaş, fikirdeş, düşüncede ortak” manasındaki bir sözcük olduğunu çıkartabiliriz.

2. kurgan / korıġan ~ korugan

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde *kurgan*’ı da Tatarcanın ses özellikleri çerçevesinde düşünmemiz gerekir. Genel Türkçe *o* ünlüsünün Tatarcada sistemli olarak *u* ünlüsüne dönüştüğü Türkologlarca iyi bilinen bir ses kanunudur. O halde *kurgan*’ı rahatlıkla GT *koru-* “korumak, muhafaza etmek” fiiliyle ilgili görebiliriz.[2] Gerideki *-gan* ise daha kolay anlaşılacaktır, TT *-an*, GT *-gAn* eki eylemlere gelip ad yapmaktadır.[3] Bu durumda “*koruyan, muhafaza eden (yer)” anlamındaki *koru-gan*, vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesiyle rahatlıkla *korgan* ve Tatarcada da *kurgan* biçimini alacaktır.[4] Orta hece ünlüsünün düşmesiyle ilgili olarak özellikle

---

1 Konuyla ilgili çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte ben burada sadece Fasmer’in sözlüğünün Rusça baskısındaki dizin bölümünü anmakla yetineceğim (Vasmer, c. IV, § XXI. Tyurkskiye yazıki, XXII. Çuvaşskiy yazık, 825-845). Bu bölüme baktığımızda Rusçadaki Tatarca kökenli sözcük sayısının binleri bulduğunu görürüz. *tavariş* sözünü Tatarca dışında başka dillere bağlamak isteyenler olmuşsa da ben Fasmer’in etimolojisine katılıyor, bu sözün dilbilimsel sebeplerle Tatarca olduğuna inanıyorum (c. IV, s. 68 *моварищ*).

2 ET *korı-*, Çağatayca *koru-* vb, bk. ED *koru-* 645b-646a.

3 ET’de, özellikle son dönem metinlerde, İslamî dönem metinlerde görülen, *-gAn* ile oluşan sözcükler için bak. OTWF s. 382-387

4 Başta Radloff olmak üzere konuyla ilgili benzer çalışmalarda *kurgan*’a bakılabilir..

beniz > *benzi*, *göğüs* > *göğsü* örneklerini hatırlamalıyız. "Kurgan" için Radloff'ta *kurgan* "kale" anlamıyla "Tarançi, Çağatay ve Osmanlı" verisi yer alır: (ḳurġan / kypҕан) "крѣпость укрѣпленiе / die Festung, Befestigung" R II 940; *korgan* maddesinde de yazıtlarda Radloff'tan günümüze kadar *korgan* okunan, ancak bugün farklı okuyuşların yer aldığı kelimeye yer verilir (aşağıdaki satırlara bakınız); aynı maddede ilave olarak Turfan ağzından yer verilen örnek daha sağlamdır: *turpan korġeni buzulup ketkeŋge ohşaydú* "Turfan kalesi yıkılmışa benziyor" (R II 570).

Eğer yanılmıyorsam, *qorïγan* ile en eski olarak, ilk kez Oğuz Kağan destanında karşılaşırız.

Her ne kadar *korgan*'ın en eski olarak yazıtlarda geçtiği düşünülürse de, *A Grammar of Orkhon Turkic*'te yer verilen *qorïγan* okuyuşu ve "fort, fortress, shelter, enclosure" diye çevrilen sözün anlamı bağlama göre doğru olamaz (KT K 8, BK D 31, [BK D 40]).[5]

Farklı okuyuş ve anlamlandırma için krş. KT K 8 *ạmga korụgụn ḳ'ışlạp yạzıŋa ogụzgạru sü tạşïkdïmïz* "We spent the winter at the Goat reserve and, *that* summer, drew out with our army against the Oguz" (M. Erdal, *Gramm*., s. 164).

Buradaki sözcük T. Tekin'ce lokatif hali ile çevrilirken M. Erdal'ca insrumental hali ile çevrilmiştir (*qorụγ+un*).[6]

Tekin'de yer alan BK yazıtına ait öteki örnekler ise şu şekilde okunmalıdır:

BK D 31 *amγï qorụγun q͡'ışlad͡uqda yut bol͡tï*;

BK D 40: *inịsi bir ḳ͡oruġ[ka (?) tẹzip bạrmïş .....]*

---

5 Sözcük *Grammar*'in Türkçe baskısında da benzer şekilde ele alınmıştır: {-gAn}: *kor(ı)gan* "kale, müstahkem mevki, sığınak" (BK D 31, KT K 8) < < **korı-* "korumak"; krş. Kzk., vb. *korgan* ay. (Tekin 2003, § 198, s. 90).

6 T. Tekin: "After we spent the winter at Amγa-Qorγan, in spring we marched of with an army against the Oguz." (s. 271); Clauson bu kısmı "when we spent the winter at Amğa: korığı: there was severe, killing weather" şeklinde çevirmiştir (1972: 883b, *yut* maddesi).

M. Erdal'ca BK D 31. satırda yer alan sözcük de yine instrumental ile çevrilmiştir (*amga korugun kïšla-* "to spend the winter in the goat reserve", GrOldTr, s. 380). Üçüncü örnekte, BK D 40'taki sözcüğün geri kalanı okunamaz durumda olduğu için bir şey söyleyemeyeceğim.

Bu durumda *qorïγan ~ qoruγan*'ın ancak 14-15. yy. eserlerinde karşımıza çıktığı, daha önceki yüzyıllara ait metinlerde görülmediği, fiilin eski şeklinin de Oğuz Kağan destanında (14. yy. ?) olduğu gibi *-ı* ile, *korı-* olduğu söylenebilir:

taqï taloy taqï mörän kün tuγ bolγïl, kök qorïγan, tep tedi "(...) more rivers and sun, let the blue pavilion be the token" (OQ 12.2-3 ve izleyen satırlar, 15.9, 17.4, 29.7; Oğuz Kağan için bk. Bang-Rahmeti 1936; M. Ölmez, yayımlanmamış çalışma; ayrıca M. S. Kaçalin – M. Ölmez ortak çalışma).

Kıpçakça eserlerde sözcükle bir çok kez karşılaşırız.[7] Bunlardan *Bülgatu'l-muştaq*, *Codex Cumanicus* ile *Tarcuman-i Türki ve Arabî*'de yer alan anlam, tam da bizim aradığımız anlamdır: "mezar, mezarın üzerindeki toprak yığını, mezar höyüğü". Bundan başka "siper, sur" gibi anlamlar da yine *korı-gan*'a dayanır, "kubbe" anlamı da "kurgan"ın inşası, yapısıyla ilgilidir.

Bulgat: *ḳurġun* grobowiec, kopiec nad grobem, kurhan (mezar, höyük, kurgan), Arapça *ḳubbetü'l-meyt* (Zajączkowski, s. 48).

al-İdrak: قُرْغَنْ *ḳurġan* muhasırların muhafazası için yapılan siper, sur (Caferoğlu, s. 82 ve 71); A. Battal'a göre "türbe" anlamı da var olup hazırlayanca bu anlam alınmamıştır.[8].

Codex: *quryan* "Grabhügel" 160,22r (Grönbech, s. 203).

---

7 Kıpçakça örnekler *kurgan* okuyuşuyla ve alındıkları eserlere göre biraz farklı anlamlarla KıpTS'de dört ayrı maddede yer alır. Bu maddelerin tamamı birleştirilip tek maddede "mezar, mezarın üzerindeki toprak yığını, mezar höyüğü; siper, sur; at ahırı; kubbe (CC, TA, Kİ, TA, TZ)" ile karşılanmalıdır. Kelime, belki CC hariç, diğer kaynaklarda *o* ile ve *korıgan* şeklinde transkripsiyonlanmalıdır (s. 164 a).

8 Bu ilave için bk. Bülgat, s. 41.

Tarcuman: قُرغان *kurgan* Grabhügel; Viehhof; Kastell (s. 6, 7-8. satırlar; Houtsma 89).

Öte yandan sözcüğün kökü olan *korı-* fiili de 11. yüzyıldan evvel görülmez: "**korı-** to fence in, or protect (a piece of ground)", (Clauson, s. 645-646).

Macarca yazılmış literatürü izlemekte zorlanan Türkiyeli ve bazen de Avrupalı Türkologlar Macarca yazılmış makalelerden biraz gecikerek haberdar olmakta ya da hiç haberdar olamamaktadır. Gerçekten de benzer bir akıl yürütmeyle, benzer görüş ayrıntılı olarak ele alınmış, yapısı incelenmiş ve 2002 yılında Macarca olarak yayımlanmıştır.[9]

Son olarak *kurgan* sözüne *Türkçe Sözlük*'te ve bir-iki Avrupa dilinde verilen anlamlara yer verelim:

kurgan *a.* **1.** İlk Çağda mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe. **2.** Kale. **3.** (arkeolojide) Tepe biçiminde mezar, höyük

Webster sözlüğünün çevrimiçi (online) sayfasına göre ilk kez 1889'da görülen kelime Türk dili asıllı, Rusça bir sözcüktür.[10]

kurgan konusuna kısaca değindikten sonra şimdi Altay'daki bu ünlü kurganın bulunduğu yer, *pazırık* adı nereden gelmektedir, bu konu üzerinde durmak istiyorum.

3. Pazırık

Öncelikle çok kısa olarak sözcüğün kökünün ne olduğu konusundaki görüşüme yer verip bu görüşü destekleyen tarihî ve modern verileri sıralayacağım.

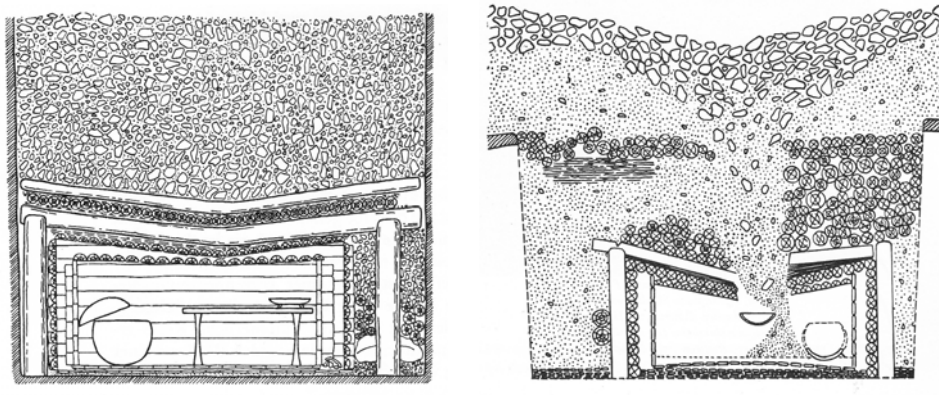
pazırık, Güney Sibirya Türk dillerinde kullanılan *pazır-* fiiline gelmiş olan *-ık* ekiyle türetilmiş bir isimdir. Anlamı da "(belirli gereçlerle, ahşap,

---

9 Hakan Aydemir, "Kun-Kipcsak elemek a moldvai csáng nyelvárásban", *Magyar Nyelv*, XCVIII, 2002, Nr. 2: 198-211, *kurgan:* s. 202-205.

10 **kurgan** [Russian, of Turkic origin; akin to Turkish *kurgan* fortress, castle] a burial mound of eastern Europe or Siberia. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*. Springfield, Massachusetts, U.S.A. 1964, s. 1257 b. http://www.merriam-webster.com/dictionary/kurgan.

taş vb.) bastırılmış, sıkıştırılmış, kapatılmış, örtülmüş (yer)" olmalıdır. Bu anlamı aşağıda Anadolu'dan yer vereceğimiz örneklerle de destekleyebiliriz. Anadolu'da ev içerisinden kapının kilitlenme, kapatılma yöntemlerinden birisi, kapının arkasına, kapı ile duvar arasına dayanan, üçgenin uzun kenarı konumundaki sopadır. Bu sopanın adı *basdıraḫ*'dır (< *bas-tır-ak*).[11]

Yukarıda bir kurganın yapısını, üzerinin nasıl kapatıldığını ve zamanla çöküşünü görmektesiniz.[12]

DerS dışında, Mersin ağızlarında görülen *bastırık* şekli de kurgan yapısını ve kurganın adlandırılmasındaki *basuruk / pazırık* sözünü açıklamada bize yardımcı olur:

"**basdırık** 1. *çadırın iplerini bağlamaya yarayan kazık. (Sarıkeçili Aşireti / Erdemli) 2. *taş yığını. (Esenpınar / Erdemli) 3. *üzeri ağır bir nesneyle bastırılmış ya da iyice kapatılmış. (Uzunkaş / Mersin)", G. Tor, 2004: 41b-42a.

11 DerS'de *bastırak, bastırık* şeklinde yer alan ve Niğde ile Antalya'dan gösterilen verilere kendi bildiğim Uçhisar ağzındaki *basdıraḫ, ġapı basdırā* (< *kapı basdırağı*) biçimini de ekleyebiliriz (DerS 547 a).

12 Kurganlar ve Pazırık Kurganı hakkında çok sayıda yazı, kitap bulunmakla birlikte ben elimin altındaki iki kitabı anmakla yetineceğim: Grjasnow 1970 ve Jettmar 1964. Pazırık ile ilgili özel çalışma arayanlarsa Sergey İ. Rudenko'nun yayınlarına bakmalıdır.

Buradaki ilk anlam, bir yörük bölgesi olan Mersin'de yerleşim birimi olarak evlerin değil de çadırların söz konusu olduğu yaylalarda *basdırık*, kapıları güvenceye almakta değil de çadırları güvenceye almakta kullanılan bir terimdir. İkinci ve üçüncü anlamlar ise tam da bize gerekli anlamlardır: taş yığını; üzeri ağır bir nesneyle bastırılmış ya da iyice kapatılmış (yer). Tam olarak kurganı, kurganın yapısını tanımlamaktadır.

Söz konusu fiili W. Radloff'ta tam da aradığımız şekilde, yani *-DIr-* eki ile değil de *-Ir-* eki ile buluruz (Radloff IV, 1196):

pazır- (I) (*pas-(ı)r-* Teleüt, Altay, Şor) unterdrücken, bedrücken, zerschlagen, überwältigen *ǖ yaḳpan polġon taş-pıla ejiktĭ pazırıp, ejiktĭ açıb-īdilep* "ev kapalıymış; taş ile kapıyı parçalayıp kapıyı açıvermişler".

pazır- basmak, ezmek, sıkıştırmak; *tasnaŋ pazır-* taşla sıkıştırmak. (Hakasça).

Tabii Radloff'ta aynı diller için *pazır-* yanında *pastır-* şekli de yer alır (Radloff IV, 1196).

Kısaca özetleyecek olursak, *pazırık*, ET / GT *bas-* fiiline getirilen, fiillerden fiil türeten, ettirgenlik çatısı eki *-Ir-* ve fiillerden sıfat işlevli isimler türeten *-Ik* ile oluşturulmuş bir addır. Anlamı da "taş veya sopa ile güvence altına alınmış, kapatılmış, bastırılmış, üzeri örtülmüş" yer olmalıdır. Bu anlama en güzel desteklerden birisi de Anadolu'daki *bastırak*, özellikle de Mersin ağzındaki *basdırık* "taş yığını; üzeri ağır bir nesneyle bastırılmış ya da iyice kapatılmış (yer)" şeklidir.

En sonda söylememiz gereken sonucu en başta söyledikten sonra *bas-* fiili ve buradan türemiş, konuyla ilgili verileri tarihî metinler ışığında aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

basmaḳ Niederwerfen; *iymek bas[maḳ]* BT VII B 13, s. 63.

basurt- faire monter la garde, faire surveiller" InsIduq.

basuruḳluġ Stütze habend / dayaklı, destekli; *tavç(a)ŋ basuruḳluġ hanımza* "o unser Xan, dessen Stütze der daochang ist!" BT XIII 39.22 s. 154.

basruḳ Stütze (?); *on uyġur ėl uluşnuŋ uġrayu soḳa basruḳı* "die sichere (Hendiadyoin) stütze des Zehn-Uiguren-Reiches ist (...)" BT XIII 59.4.[13]

basuruḳ "押さえるもの / (bir şeyi) bastırmaya yarayan âlet, bastırak" Abhi 2008, 311. satır.

Uygurcadaki verilerin yapısı için için ayrıca krş. OTWF s. 111. Uygurcadaki *basguk* için de sondaki Ek'e bakınız.

Uygurca metinlerden sonra İslamî dönem Orta Asya Türkçesi metinlerde *basur-* eylemi ve buradan türeyen şekiller de şunlardır:

DLT

basur-: *teŋri taŋ birle yėrig basurdı* "Allah, dağlarla yeri bastırdı / sınırladı (*waṭṭada*)." Her hangi bir ağır nesnenin altına konan (*waḍi'a taḥt şay' s̲aḳīl*) şey için de böyle denir. **basurur basurmaḳ**.

basruḳ: Her şeyin ağırlığı (*s̲iḳāl kull şay'*)." Atasözü: **235** 118[a] ***yėr basruḳı tāg bodun basruḳı bėg*** "Yerin kazığı ve ağırlığı (*awtād*) dağdır; [K. 78: 7] halkın ağırlığı da (*s̲iḳāl*) beydir."; yani yer, dağlarla; insanlar yöneticilerle ayakta durur; çünkü onun koyduğu kurallarla sınırlanırlar.

Kur'an tercümesi

basruḳ: sabit dağ (Arapça *rāsī / revāsī,* Farsça *kūh/hā-i üstüvār*) *yėrni kerdimiz anı kemiştimiz anıŋ içinde basruḳlarnı*. Kur'an tercümesi, A. Ata 2004, s. 252.

basruk'un yan biçimlerinden *basulduruk* ile *Ḳiṣāṣ el-Enbiyā*'da karşılaşırız:

---

13 BT XIII'te DLT'ten ve öteki Uygurca metinlerden örneklere yer verilir (bunların bir kısmı için aşağıdaki satırlara bakınız), son olarak da yapıca, morfoloji açısından *tutruḳ* "yönetici, amir", *buyruḳ* "vezir, bakan" ve *bütrük* "kumandan" ile aynı olduğu kaydedilir (s. 189, dipnot 59.4); ayrıca yine bak. Zieme, *Hochzeitssegen* s. 227-228.

basulduruḳ: *anı toḳtatmaḳ üçün taġlarnı yaratdı, anıŋ basulduruḳı boldı,* "To keep it in place God created the mountains; they became the earth's fasteners." *Qiṣāṣ al-Anbiyāʾ* 3r18-19, I. cilt, s. 7 ile II. cilt, s. 9.

W. Radloff'un kullandığı kaynakta *Ḳiṣāṣ el-Enbiyāʾ* için *basruk* da vardır:

R IV 1535'te ver alan veri: **basruk** باسروق [(Çağ.), von *basir-uḳ*] fest; تاغلارنى يراتى آنينك اوزا بسروق قيلدى *taġlarnı yarattı anıŋ üzä basruḳ ḳıldı* "er schuf die Berge und befestigte sie darauf".

Çağataycada *-ġ* ile *basruġ* şekli de vardır: "die Stützstange des Zeltes (während des Sturmes)" R IV 1535.

Aynı anlam ve okuyuşu *Abuşka Lugati*'nde *Muḥākemetü'l-luġateyn*'den geçen veriyle de destekleriz:

basruġ (< *bas-ur-^{u}ġ*) ḫargāh esbābuna derler: *bir müte^{c}ayyin nėme kim **aḳ öy**dür, aŋa **ḫargāh** at ḳoyupdurlar; ammā anıŋ eczāsınıŋ köpini türkī tili bile ayturlar. andaḳ ... basruġ* "belirli şeylerden biri de *aḳ öy* "ak (keçe) ev"dir, ona *ḫargāh* adını koymuşlardır; ama onun parçalarının çoğunu Türk dili ile söylerler. Mesela ... *basruġ*." Kaçalin s. 324, § 851 ve dipnot 2192.

Radloff'un ve Abuşka Lugati'nin yer verdiği *basruġ*, belli ki çadırın, keçe çadırın muhafazasını sağlayan, onun rüzgara karşı dayanmasını sağlayan kazıklardan veya sopalardan birisidir. İşte tam da yukarıda yer verdiğimiz, Mersin yörüklerinin kullandığı kelime ve anlam, çarpıcı bir şekilde Çağataycadaki anlamla örtüşmektedir: "**basdırık** 1. *çadırın iplerini bağlamaya yarayan kazık. (Sarıkeçili Aşireti / Erdemli)" G. Tor, 2004: 41b.

Senglah'ta ise yine çadırla, keçe çadırla bağlantılı olarak geçer:

basruḳ (< *bas-ur-^{u}ḳ*) rüzgâr, yağmur sıcaktan muhafaza için yurt etrafına çekilen (*pūşişī*) keçe (122v5; Kaçalin çevirisinden yararlanılmıştır).

Radloff'un 19. yy. verilerine göre Türkmencede de bir başka anlam ile görülür: [1]**basrıḳ** [Trkm] "Filzdecke für die Pferde" R IV, s. 1535. Günümüz Türk dillerinden sadece aşağıdaki örnekleri verip konuyu sonlandırabiliriz:

Çağdaş Uygurca

basuruq باسوردق (subs.) an instrument for using pressure [see *basturuq*], a press. (Shaw, s. 43)

bastur-uq باستوردق (verb. subs.) a pole tied across a loose load to keep it together by pressure [from *bas-tur-máq*]. (Shaw, s. 43)

Özbekçe

båstiriq "åvqat, dåri va ş. k. ustidan iste'mål qiladigan båşqa åvqat yåki içimlik" UzTİL I, 134 c.

Kırgızca

basırık tazyik; *otoo basırıgında kalgan eginder* zararlı otlarla kapanıp kalmış ekinler. KırTS s. 92 b.

Türkiye Türkçesi Ağızları

basırık I tahta veya demirden yapılmış kapı sürgüsü; damın üzerini kapatmak için kullanılan düzgün ardıç; **II** gizli, kapalı yer, hücre; **III** kuyulara biriktirilmiş kar, kar baskısı. DerS 541 a-b.

basırık tahtası damlarda üzerine toprak konulan tavan tahtası DerS 541 b.

basırılı örtülmüş, kapatılmış DerS 541 b.

basır- I kapıyı sürgülemek, desteklemek, mandallamak; kapamak, örtmek, bastırmak DerS 541 b. **II** dikiş dikerken, yama yaparken, kumaşın kenarlarını kıvırarak dikmek, bastırmak DerS 541 b.

basdırmaḫ I kümes hayvanlarını kuluçkaya yatırmak; **II** yemek (argo) DerS 539 a.

bastırak, bastırık [VI], kapıyı kapadıktan sonra vurulan demir destek, kol demiri; kapıyı kapatmak için kapıya çakılan ve karga burnuna benzeyen, kapı çerçevesine çakılı demir halkalarının deliğine geçirilen küçük mandal; kapının dışına çakılan ve asma kilit takılan iki parçalı madenî araç; **bastırık I** ağırlık, yük, baskı, **II** koruma, sıkı terbiye, baskı, disiplin ..... (DerS 547 a-b, toplam IX adet maddebaşı yer alır!).

basur-, basuruk-, bastur- fiilleri ile *basruk, basturuk* şekilleri üzerine tarihî ve çağdaş Türk dillerinden örnekler, veriler artırılabilir. Ancak yukarıda anlatmak istediğimiz anlamı, yapıyı açıklayacak yeterli örneğe yer verdiğimi sanıyorum. *pazırık*, bu haliyle, kurgan bölgelerinde yaşayan Türk dilli halkların kurganlara verdiği bir başka isim, "kurgan" yerine kullandırkları bir isim olmalıdır: "**basuruk* (*pazırık*) üzeri taş, ahşap vb. şeylerle kapatılmış, bastırılmış yer."

EK: Eski Uygur metinlerinde kimi yayınlara göre *bas-* eyleminden bir de *basguk* görülür. M. Erdal'a göre ilk olarak Maniheist metinlerde karşımıza çıkan bu veriyi, söz konusu yazının *ş* ile *s* arasında ayırt edici özelliğe sahip olması dolayısıyla *başguk/başgok* (hatta bazen *başkok*) olarak ele almalıyız (OTWF, s. 158-159). Uygurca veriler her zaman *tag* ile birlikte geçer. Ancak ne Eski Uygurca döneminde, ne de sonraki dönemlerde *baş-* diye bir fiil ile karşılaşmayız. Dolayısıyla Mani yazısının ayırt edici yönünü unutmamakla birlikte, *başguk* (*başKOk*) diye bir sözcüğün varlığı konusunda da bir soru işareti kullanmalıyız. Kaldı ki Arap harfli İslamî döneme ait verilerde de *taġ* ile birlikte görülen, *bas-* fiilinden gelen *basılduruk* ve *basruk* biçimlerinin var olduğunu göz önünde tutmalıyız.

Uygurca veriler:

başġuḳ için tam açık olmayan bir bağlam TT IX'da (T III D 259, 13; Gabain/Winter) yer alır. Aynı metin J. Wilkens tarafından *[tag]larıg başgoklarıg* şeklinde okunmuş ve tamamlanmıştır (Wilkens, 2000, s. 41, U 106).[14]

BT III'te *tag basguḳı* "Bergmassiv" kullanımıyla karşılaşırız (363. satır; Glossar: *basġuḳ* "Bergmassiv" < zu *bas-* ?)

14 J. Wilkens'ın notuna göre bu konuda P. Zieme (*Drogenbuch*, s. 225, not 31) ile M. Erdal'ın (OTWF 158) notlarına da bakılmalıdır, aynı satırlar bir kez de L. Clark tarafından ele alınmıştır, söz konusu satırların değerlendirilmesi için J. Wilkens'in ilgili çalışmasına bakılabilir; konuyla ilgili olarak ayrıca bak. Ö. Ayazlı, *tutruk* maddesi.

HT VII'de *basguk* sözüyle üç kez karşılaşırız, burada basguk'un Çince karşılığı 鎮 *zhen* sözüdür; ayrıntılar için 484, 552 ve 1585. satırlar ile ilgili açıklamalara bakılabilir. 484. açıklamada, *başruḳ* (*basruḳ*, yani yukarıda ele aldığımız *pazırık*) okuyuşunun da ihtimal dahilinde olduğu, ancak bu kelime ile henüz karşılaşılmadığı kaydedilir (HT VII, s. 205).

DKPAM-StP'da da bir kez geçer: *tag basgukları* 1166. ["уrec" yüksek ve sarp kaya]. Benzer kullanım, J. P. Laut'un 1984'teki çalışmasında da yer alır: *temirlig tag basgukları* "Eiserne Felsblöcke" 133-134.

HT VI 431 *bo süŋ kog atl(ı)g ulug basroknuŋ küntininte şaoşirşan ta[g ol]*. Ayrıca bk. HT VII açıklama 431: *süŋ kug atl(ı)g ulug basruk*.

Kaynakça

Abhi 2008 → Shogaito 2008.

Abū – Hayyan, *Kitâp al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul; Caferoğlu Ahmet 1931.

Abuşka Lugati → Kaçalin

Al-Rabghūzī, *The Stories of the Prophets: Qiṣaṣ al-Anbiyāʾ, An Eastern Turkish Version*, I-II, haz. H. E. Boeschoten, M. Vandamme ve S. Tezcan, Leiden 1995

Ata, Aysu, 2004: *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş, Metin, Notlar, Dizin)*, Ankara."

Ayazlı, Özlem, (baskıda): *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*.

Aydemir, Hakan, 2002: "Kun-Kipcsak elemek a moldvai csáng nyelvárásban", *Magyar Nyelv*, XCVIII, Nr. 2: 198-211.

Bang, W. ve G. R. Rahmeti [Arat], 1936: *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1936.

BT III → Tezcan, Semih, 1974: *Das uigurishe Insadi-Sutra*, Berlin.

BT VII → Kara, Georg, Peter Zieme, 1976: *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin

BT XIII → Zieme, Peter, 1985: *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren.* Berlin.

Caferoğlu → Abū – Hayyan

Clauson, Sir Gerard, 1960: *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language*, London.

Clauson, Sir Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford

DerS b: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII, TDK, Ankara 1963-1982.
DKPAM-StP → Shōgaito 1998
Erdal, Marcel, 1991: *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden.
Erdal, Marcel, 2004: *A Grammar of Old Turkic*, Leiden
Fasmer, Maks, 1971: *Etimologiçeskiy slovar russkogo yazıka,* IV, Moskva.
Gabain, Annemarie von / Werner Winter, 1958: *Türkische Turfantexte IX*. Ein Hymnus an den Vater Mani auf „Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung. Berlin. (ADAW. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, 1956, 2).
Geng Shimin, James Hamilton, 1981: "L'Inscription ouïgoure de la stèle commémorativedes Iduq qut de Qoco", *Turcica* 13: 10-54
Gramm. → Erdal 2004
Grjasnow, Michail, 1970: *Süd-Sibirien*, Rusçadan çeviren: Hans-Jürgen Jordan, München.
Grönbech, Kaare, 1942: *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen.
Houtsma, M. Th., 1894: *Ein türkisch-arabisches Glossar,* Leiden.
HT VII → Röhrborn 1991
HT VI → Ölmez (baskıda)
InsIduq → Geng 1980
Jettmar, Karl, 1964: Die frühen Steppenvölker, Baden-Baden.
Kaçalin, Mustafa S., (hazırlayan) 2011: *Niyāzī. Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara.
KıpTS → Toparlı 2003
KırTS → Yudahin
Laut, Jens Peter, 1984: "Zwei Fragmente eines Höllenkapitels der uigurischen Daśakarmapathāvadānamālā", *Ural-Altaische Jahrbücher,* Neue Folge, 4: 118-133.
OTWF → Erdal 1991
Ölmez, Mehmet, (baskıda): *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VI.*
Qiṣaṣ al-Anbiyāʾ / *Ḳiṣāṣ el-Enbiyāʾ* → Al-Rabghūzī
R IV → Radloff
Radloff, Wilhelm, 1911: *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte,* IV, Sanktpeterburg.
Robert Barkley Shaw, F.R.G.S., *A Sketch of t he Turki Language as spoken in Eastern Turkistan (Kàshghar and Yarkand), part II, Vocabulary,* Turki-English. Calcutta, 1880.

Röhrborn, Klaus, 1991: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain hrsg., übers. und kommentiert*. Wiesbaden.

Senglah: Clauson → 1960.

Shōgaito, Masahiro vd. 1998: *Uigurubon Daśakarmapathāvadānamālāno kenkyū / Uygurskaya versiya Daśakarmapathāvadānamālā / The Daśakarmapathāvadānamālā in Uighur*, Masahiro Shōgaito, Lilia Tugusheva, Setsu Fujishiro, Shokado, Kyoto.

Shogaito, Masahiro, 2008: *Uigurubun Abidaruma Ronsho-no Bunkengakuteki Kenkyū* / ウイグル文アビダルマ論書の文献学的研究 / *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*, Kyōto.

Tekin, Talat, 1968: *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington-The Hague.

Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, 2003: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

Tor, Gülseren, 2004: *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul.

TT IX → Gabain

Türkçe Sözlük, Ankara [11]2011.

UzR: *Ŭzbek tilining izoḥli luġiti*, c. I, Moskva 1981.

Vasmer → Fasmer

Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. Springfield, Massachusetts, U.S.A. 1964.

Wilkens, Jens, 2000: *Die Drei Körper des Buddha (trikāya)*. Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur). Eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert. Turnhout

Yudahin, K. K., 1945: *Kırgız Sözlüğü*, I, çev. A. Taymas, Ankara.

Zajączkowski, Ananiasz, 1938 : *Manuel Arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks (époque de l'État Mamelouk)*, Warszawa.

Zieme, Peter, 1981: "Hochzeitssegen: Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen", *Scholia Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*, editörler: Klaus Röhrborn/Horst Wilfrid Brands, Wiesbaden, s. 221-232.

Zieme, Peter, 1988: "Ein geistiges Drogenbuch der türkischen Manichäer", editör: Peter Bryder, *Manichaean Studies. Proceedings of the First International Conference on Manichaeism, August 5-9, 1987*, Lund, s. 221-228.